

დელიკვენტობის განვითარების თეორია

პერსისტენტული და მოზარდობის ასაკით შეზღუდული ანტისოციალური ქცევა

ტერი მოფიტი (1993)

Developmental Theory of Crime

Life-Course-Persistent and Adolescence-Limited Antisocial Behavior: Developmental Taxonomy

Terrie E. Moffitt (1993)

დელიკვენტური ქცევის სტაბილურობა განსხვავებულია ინდივიდთა შორის. ბევრი ადამიანი ახორციელებს დელიკვენტურ ქცევას ცხოვრების განმავლობაში, თუმცა უმეტეს შემთხვევაში, დელიკვენტობა თავს იჩენს სიტუაციურად და მალევე წყდება. ამის საპირისპიროდ, ზოგიერთი ადამიანის ანტისოციალური ქცევა სტაბილური და პერსისტენტულია. დროებითი, სიტუაციური ანტისოციალური ქცევა საკმაოდ გავრცელებულია პოპულაციაში, განსაკუთრებით, მოზარდებს შორის. პერსისტენტული, სტაბილური ანტისოციალური ქცევა ვლინდება მამაკაცთა პოპულაციის შედარებით მცირე ნაწილში და ეს ქცევა საკმაოდ მძიმე ფორმით შეიძლება გამოიხატებოდეს.

ტერი მოფიტის დელიკვენტობის განვითარების თეორიის მთავარი პრინციპია, დროებითი და პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის, როგორც ორი თვისებრივად განსხვავებული კატეგორიის გამოყოფა და მათი შესწავლა. თეორიის მიხედვით, მოზარდთა დელიკვენტობა განსხვავებულ ინდივიდთა ორ ტიპს მოიცავს და თითოეული მათგანი დამოუკიდებლად უნდა იქნას შესწავლილი. პირველ ტიპს მიეკუთვნებიან ინდივიდები, რომელთა დელიკვენტური ქცევაც მთელი ცხოვრების განმავლობაში გრძელდება, ხოლო მეორე ტიპს მიეკუთვნებიან ინდივიდები, რომელთა დელიკვენტობა შემოსაზღვრულია მოზარდობის პერიოდით და მოწიფულობის დადგომასთან ერთად ქრება. დელიკვენტები, რომელთა ანტისოციალური ქცევაც იწყება მოზარდობის ასაკში, განიცდიან სიტუაციური ფაქტორების ზეგავლენას და მათი ქცევა წყვეტილია (Discontinuity). ამ კატეგორიის

მოზარდების ქცევის შესწავლისთვის, მხედველობაში უნდა მივიღოთ მოზარდობის ასაკის განვითარების სპეციფიკა. ხოლო, იმ მოზარდების ანტისოციალური ქცევა, რომელიც ადრეულ ბავშვობაში იწყება, უფრო ხშირად, **უწყვეტია (Continuity)**, ამიტომ უნდა გავითვალისწინოთ არა მხოლოდ მოზარდობის ასაკის, არამედ ადრეული განვითარების რისკ-ფაქტორებიც.

კრიმინალურ სტატისტიკაში ერთგვარ კანონზომიერებას წარმოადგენს ის მოცემულობა, რომ დანაშაულის *გავრცელება* (დევიაციაში ჩართული ადამიანების რაოდენობა, კონკრეტულ ასაკობრივ ჯგუფში) და *ინცინდენტების სიხშირე* (კრიმინალური შემთხვევების სტატისტიკა, რომელშიც, მათ შორის, აისახება, ერთი და იგივე პიროვნების მიერ რამდენჯერმე განხორციელებული დანაშაული) პიკურ მაჩვენებელს აღწევს 17 წლის ასაკში და მკვეთრად ეცემა ადრეული მოწიფულობის დადგომასთან ერთად. დაახლოებით, 20 წლის ასაკისათვის, აქტიურ კრიმინალთა 50%-ზე მეტი წყვეტს დანაშაულებრივ საქმიანობას, ხოლო 28 წლის მიღწევასთან ერთად, ყოფილ დელიკვენტთა 85% ანებებს თავს კრიმინალურ მოქმედებას. მოცემული მიმართება ასაკსა და კრიმინალურ ქცევას შორის, მცირედი ვარიაციებით, თუმცა, მეტწილად, უნივერსალურია ორივე სქესის წარმომადგენელთა შორის, დანაშაულის ყველა ტიპისათვის, თანამედროვე დასავლურ ცივილიზაციებში. აღნიშნულ ფენომენს **დანაშაულის ასაკობრივი მრუდი** ეწოდება. დანაშაულის გავრცელებისა და ინცინდენტების პიკური მაჩვენებელი 17 წლის ასაკში, მოზარდთა ასაკობრივი განვითარების თავისებურებებს უკავშირდება, ხოლო სწრაფი ვარდნა, ადრეულ მოწიფულობაში, იმაზე მეტყველებს, რომ დელიკვენტობის უმრავლესობა მოზარდობის ასაკით არის შემოსაზღვრული. შედარებით მცირე შემთხვევებში, დელიკვენტური ქცევა ნარჩუნდება ხანგრძლივი დროის განმავლობაში და ყალიბდება, როგორც ცხოვრების წესი. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს პერსისტენტულ დელიკვენტობასთან (იხ. გრაფიკი 1).

გრაფიკი 1.

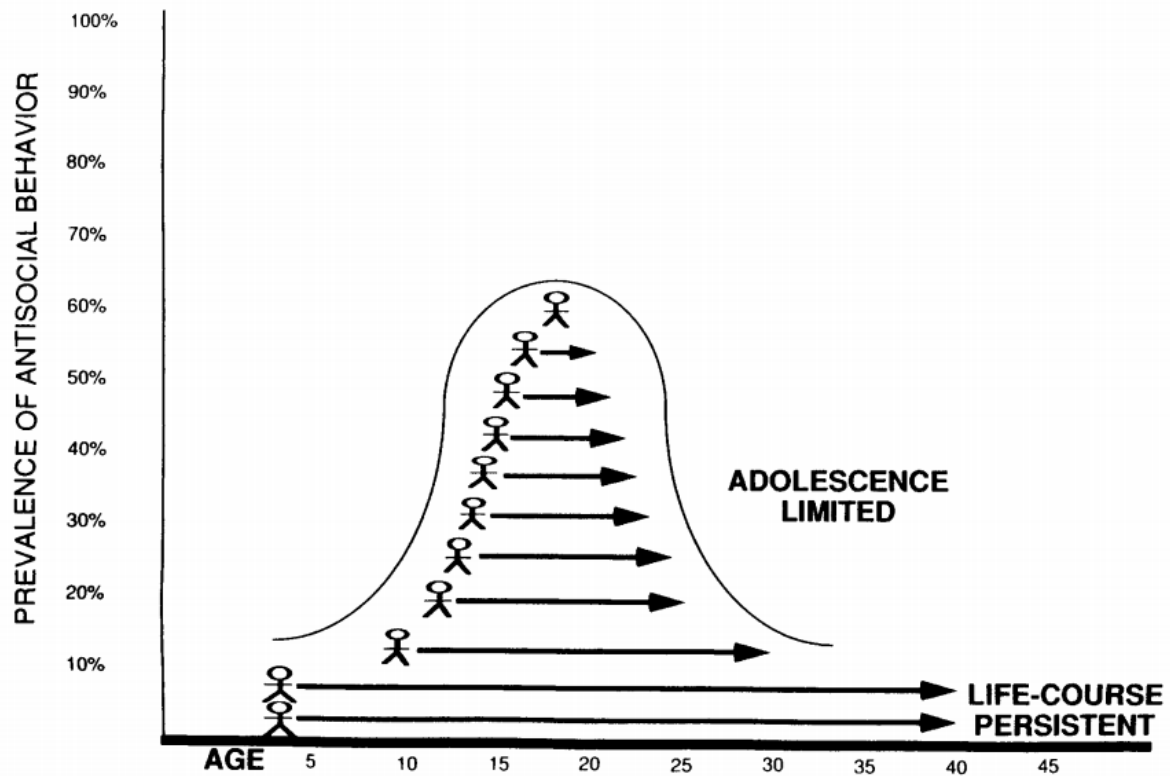

Figure 3. Hypothetical illustration of the changing prevalence of participation in antisocial behavior across the life course. (The solid line represents the known curve of crime over age. The arrows represent the duration of participation in antisocial behavior by individuals.)

მოფიტის თეორიის მთავარი დაშვების მიხედვით, მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტობა და პერსისტენტული დელიკვენტობა განსხვავებულ საფუძველზე დგას და სპეციფიკურ შესწავლას საჭიროებს. ამდენად, მისი თეორია, პრაქტიკულად, ორი თეორიული მოდელის გაერთიანებაა. ორივე ტიპის დელიკვენტობისთვის, ავტორი აყალიბებს განსხვავებულ ეტიოლოგიას, განვითარების კურსს, პროგნოზისა და კონტროლის დაშვებათა სისტემას.

1. პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევა

პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის შესახებ მსჯელობისას რამდენიმე საკითხს მიმოვიხილავთ:

1.1. უწყვეტი ანტისოციალური ქცევის დეფინიცია - სადაც განვმარტავთ და აღვწერთ ანტისოციალური ქცევის პერსისტენტულობას.

1.2. საწყისები: რთული ტემპერამენტისა და პრობლემური ქცევის ნეიროფსიქოლოგიური რისკები - სადაც წარმოდგენილი იქნება ჰიპოთეზა იმის შესახებ, რომ პერსისტენტულ ანტისოციალურ ქცევას აქვს ბიოლოგიური საფუძვლები. აღნიშნული საფუძვლები განაპირობებს ბავშვის ნეიროფსიქოლოგიურ მოწყვლადობას, რომელიც ანტისოციალურ ქცევად ყალიბდება კრიმინოგენურ გარემოსთან ინტერაქციის საფუძველზე.

1.3. ანტისოციალური ქცევის შენარჩუნება და ცხოვრების კურსი: კუმულატიური უწყვეტობა, მიმდინარე უწყვეტობა და შეცვლის შეზღუდული არჩევანი - ამ ნაწილში ვიმსჯელებთ, როგორ ნარჩუნდება ანტისოციალური ქცევა ცხოვრების განმავლობაში დაგროვილი რისკებისა და მიმდინარე მოვლენების საფუძველზე. შედეგად კი, როგორ ვრცელდება დანაშაულებრივი აქტივობა ცხოვრების ყველა სფეროზე და ყალიბდება ცხოვრების სტილის სახით.

1.4. ბოლოს, კი განვიხილავთ, რა კავშირშია პერსისტენტული დელიკვენტობა ფსიქოპათოლოგიასთან.

1.1. ანტისოციალური ქცევის უწყვეტობა/პერსისტენტულობა

როგორც დანაშაულის ასაკობრივ მრუდზე საუბრისას აღვნიშნეთ, დელიკვენტური ქცევის შენარჩუნება, მთელი ცხოვრების განმავლობაში, შემთხვევათა მხოლოდ მცირე ნაწილში ხდება. ის ადამიანები, რომლებიც წარმოადგენენ პერსისტენტ დელიკვენტთა ჯგუფს, ანტისოციალური ქცევას სხვადასხვა ფორმით ავლენენ ცხოვრების განმავლობაში, მაგალითად: ყვირილისა და ცემის სახით 4 წლის ასაკში;

წვრილმანი ქურდობითა და სახლიდან გაქცევით 10 წლის ასაკში; ნარკოტიკებით ვაჭრობისა და სხვა არალეგალური საქმიანობით 16 წლის ასაკში; ყაჩაღობითა და გაუპატიურებით 22 წლის ასაკში; თაღლითობითა და ბავშვთა მიმართ ძალადობით 30 წლის ასაკში. ანტისოციალური ქცევის საფუძლადმდებარე ფაქტორები უცვლელი რჩება, თუმცა იცვლება მისი ფორმა, განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე არსებული შესაძლებლობების შესაბამისად. პერსისტენტულ დელიკვენტობას ახასიათებს არა მხოლოდ ასაკობრივი უწყვეტობა, არამედ კროს-სიტუაციური კონსისტენტობა: ანტისოციალური ქცევა ტყუილის სახით ვლინდება ოჯახში, ქურდობის სახით - სავაჭრო ობიექტებში, ბულინგით - სკოლაში, საზოგადოებრივი წესრიგის დარღვევით - თავშეყრის ადგილებში და ქონების გაფლანგვით-სამსახურში.

ქცევათა ამგვარი ურთიერთდაკავშირებულობის კონცეპტს ეწოდება **ჰეტეროტიპური უწყვეტობა** (ჰეტეროტიპური-სხვადასხვა ფორმის ანტისოციალური ქცევის აღსანიშნად, უწყვეტობა-ანტისოციალური ქცევის დროში გახანგრძლივებულობის აღსანიშნად). ბავშვობის ასაკში გამოვლენილი სპეციფიკური ქცევა, შეიძლება, არ არის მომავალში იგივენაირი ქცევის გამოვლენის პრედიქტორი, თუმცა ასოცირებულია ისეთ ქცევებთან, რომლებიც თავისი არსით ახლოს დგას ბავშვობის ასაკში გამოვლენილ სპეციფიკურ ქცევასთან. მაგალითად, ადრეულ ასაკში ბავშვისთვის დამახასიათებელი ანტისოციალური ქცევა იყო ნივთების დაზიანება. განვითარების შემდეგ საფეხურებზე, მან, შეიძლება, აღარ გაიმეოროს ზუსტად იგივე ქცევა, თუმცა გამოავლინოს ანტისოციალური ქცევის სხვა ვარიანტი, მაგალითად, ძალადობრივი ქცევა.

ჰეტეროტიპური უწყვეტობის ემპირიული დასაბუთება არაერთ კვლევაში არის მოცემული. მაგალითად, ბავშვობის ასაკში გამოვლენილი აგრესიულობა, რისკიანი ქცევა და არაკონფორმულობა, კავშირშია ზრდასრულობაში სექსუალურ ქცევასთან (Ryder, 1967, ციტირებულია წყაროში Moffitt, 1993). ანტისოციალურ ქცევათა ურთიერთდაკავშირებულობა გამოვლინდა 22 წლიან ლონგიტიდურ კვლევაშიც. კერძოდ, ბავშვები, რომლებსაც თანატოლთა მიერ შეფასებულ აგრესიულობის სკალაზე მაღალი მაჩვენებლები ჰქონდათ, მოზრდილობის ასაკში, მეტი ალბათობით, ჩადიდნენ სერიოზულ კრიმინალურ ქცევას, ძალადობდნენ მეუღლესა და შვილებზე, ჰქონდათ ინტოქსიკაციის მდგომარეობაში მართვის ინცინდენტები (Huesmann, Eron, Leftowitz & Walder, 1984). გარდა ამისა, თეორიის ავტორის ერთ-ერთ საკვანძო კვლევაში (1977), გამოვლინდა, რომ ქურდობა, ალკოჰოლისა და

ნარკოტიკების მოხმარება, სექსუალური დანაშაული, მართვის წესების დარღვევა და ძალადობრივი ქცევა ურთიერთდაკავშირებულია ცხოვრების განმავლობაში.

დელიკვენტობის ოფიციალური სტატისტიკის მიხედვით, დამნაშავეების დიდი ნაწილი მოწიფულობის ასაკში „უჩნარდება“, მაგრამ, პერსისტენტული დელიკვენტების შემთხვევაში, არ არსებობს იმის მეცნიერული ვარაუდი, რომ ანტისოციალური ქცევის ტენდენცია სწრაფად შეიცვლება პროსოციალური ქცევით. მართალია, კრიმინალური კარიერის მქონე პირების დაკავებათა რიცხვი მცირდება დაახლოებით 40 წლის ასაკში, თუმცა საფუძვლადმდებარე ანტისოციალური პიროვნული მახასიათებლების ერთობლიობა, ნარჩუნდება სულ მცირე 60-70 წლის ასაკამდე (Harpur & Hare, 1991). აქვე აღსანიშნავია, რომ პერსისტენტული დელიკვენტობის ყველა გამოვლინება, შეიძლება, არ მოხდეს ოფიციალურ სტატისტიკაში, რაც იმას ნიშნავს, რომ პერსისტენტ დელიკვენტთა რაოდენობა დაფიქსირებულზე მეტი შეიძლება იყოს. მაგალითად, მათ მიერ ოჯახის წევრთა უგულვებელყოფა და ძალადობა, შეიძლება, არ იქნას იდენტიფიცირებული, თუმცა ის ანტისოციალური ქცევის გამოვლინებაა, ფსიქო-სოციალურ ჭრილში.

1.2. საწყისები: რთული ტემპერამენტისა და პრობლემური ქცევის

ნეიროფსიქოლოგიური რისკები

თუ ანტისოციალური ქცევის ინციდენტები ვლინდება ბავშვობაში და ნარჩუნდება ზრდასრულობაშიც, მაშინ მისი მიზეზები განვითარების ადრეულ ეტაპზე უნდა ვეძებოთ. შესაძლებელია, რომ ანტისოციალური ქცევის ეტიოლოგიური ჯაჭვი იწყებოდეს ზოგიერთი იმ ფაქტორით, რომელიც დაკავშირებულია ცენტრალურ ნერვულ სისტემასთან. ფაქტორები, რომლებიც ბავშვის ნერვულ განვითარებას უზრუნველყოფს, ძალიან ბევრია და ისინი ემპირიულად დაკავშირებულია ანტისოციალურ გამოვლინებებთან.

ნეიროფსიქოლოგიური ფუნქციონირების ვარიაციის ერთ-ერთი მიზეზი დაკავშირებულია, ნაყოფის განვითარების ადრეულ ეტაპზე, ტვინის ონტოგენეზის დარღვევასთან. ცენტრალური ნერვული სისტემის დაკვირვებადი ფიზიკური ანომალიები (ცენტრალური ნერვული სისტემის სკანირების საფუძველზე აღმოჩენილი), აღენიშნებათ ძალადობრივი დანაშაულისკენ მიდრეკილ და ანტისოციალური პიროვნული ნიშნების მქონე ინდივიდთა მნიშვნელოვან ნაწილს (Fogel, Mednick & Michelson, 1985; Kandel, Brennan & Mdnick, 1989; Paulhus & Martin, 1986). ნერვული განვითარების დარღვევა, შეიძლება, გამოიწვიოს ფეხმძიმობის პერიოდში ნარკოტიკების მოხმარებამ, არასათანადო კვებამ ჩვილობაში ან

ტოქსიკური ნივთიერებების ზემოქმედებამ, როგორც ფეხმძიმობის, ასევე ჩვილობის ასაკში. დაბადების შემდეგ, ნერვულ განვითარებაზე ნეგატიურად მოქმედებს საკვების, სტიმულაციის და ემოციური კავშირის დეფიციტი. დელიკვენტობის მიზეზების შესწავლის მიზნით განხორციელებული ზოგიერთი კვლევა, მიუთითებს, რომ ბავშვის უგულვებელყოფა და ძალადობა, არის ტვინის დაზიანების პოტენციური წყარო (Lewis, Shanok, Pincus & Glaser, 1979; Milner & McCanne, 1991). ამასთანავე, ზოგიერთ შემთხვევაში, ნეიროფსიქოლოგიური ჯანმრთელობის საფუძვლები მემკვიდრულია. ზოგიერთ მშობლსა და შვილს აქვს ცენტრალური ნერვული სისტემის საერთო სტრუქტურული და ფუნქციონალური მახასიათებლები (Borecki & Ashton, 1984; Martin, Jardine & Magnus, 1984; Plomin, Nitz & Rowe, 1990).

ანტისოციალურ ქცევასთან დაკავშირებულია ორი ტიპის ნეიროფსიქოლოგიური დეფიციტი: ვერბალური და „აღმასრულებელი“ ფუნქციის დეფიციტი. ანტისოციალური ქცევის მქონე ბავშვებში ვერბალური დეფიციტი ვლინდება სხვადასხვა სფეროში და გავლენას ახდენს რეცეპტულ მეტყველებასა და კითხვის უნარის დაუფლებაზე, პრობლემის გადაჭრაზე, ექსპრესიულ მეტყველებაზე, წერის უნარის განვითარებასა და მეხსიერებაზე. აღმასრულებელი ფუნქციები პასუხისმგებელია მიზანმიმართული მოქმედების დაგეგმვას, განხორციელებასა და მონიტორინგზე. აღმასრულებელი ფუნქციების დეფიციტი მოიცავს ისეთ სიმპტომებს, როგორიც არის ყურადღების კონცენტრაციის პრობლემა და იმპულსურობა. ნეიროფსიქოლოგიური ფუნქციონირების დეფიციტსა და ანტისოციალურ ქცევას შორის კავშირი ვლინდება მაშინაც კი, როდესაც გაკონტროლებულია სოციალური კლასის, რასის, მოტივაციის და აკადემიური მიღწევის ფაქტორები (Moffitt, 1990; Lyman, Moffitt & Stouthamer-Loeber, 1993). მოფიტის მიერ, 1990 წელს ახალ ზელანდიელ მოზარდებზე ჩატარებული კვლევის შედეგად გამოვლინდა, რომ ბავშვები, რომლებსაც ჰქონდათ ყურადღების დეფიციტისა და ჰიპერაქტივობის, ასევე ქცევითი აშლილობის სიმპტომები, ვერბალური და აღმასრულებელი ფუნქციების ნეიროფსიქოლოგიური ტესტირებაში საშუალოზე დაბალ ქულებს აგროვებდნენ და ეს განსხვავება სტატისტიკურად სანდო იყო. იგივე შედეგი გამოვლინდა, 1993 წელს პიტსბურგის 430 მონაწილეზე ჩატარებულ კვლევაში, სადაც ზომავდნენ აღმასრულებელი ფუნქციის ორ მახასიათებელს- თვითკონტროლსა და იმპულსურობას. კვლევაში მონაწილეების შეგროვება 12 სხვადასხვა მეთოდით მოხდა (მშობლებისგან, მასწავლებლებისგან, თვითანგარიშის ფორმატში და დაკვირვების საფუძველზე). იმპულსურობის მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად იყო დაკავშირებული ანტისოციალურ ქცევასთან და პროგნოზირებდა მის გამოვლენას მაშინაც კი, როდესაც ინტელექტუალური

განვითარების კოეფიციენტი, რასა და სოციალური კლასი გაკონტროლებული იყო. ბიჭები, რომელთაც 10-13 წლის ასაკში ჰქონდათ დელიკვენტური ქცევის განხორციელების გამოცდილება, გაცილებით უფრო მაღალ იმპულსურობას ავლენდნენ, ვიდრე მათი თანატოლები, რომელთაც არ ჰქონიათ დელიკვენტური ქცევის ეპიზოდი.

ვიდრე ვისაუბრებთ, რატომ ან როგორ შეიძლება იყოს დაკავშირებული ნეიროფსიქოლოგიური დეფიციტი და ანთისოციალური ქცევა, განვმარტოთ თავად ტერმინი ნეიროფსიქოლოგიური. ტერმინით „ნეიროფსიქოლოგიური“ მოფიტი მიუთითებს, ცენტრალურ ნერვულ სისტემის სტრუქტურებში მიმდინარე ანატომიურ და ფიზიოლოგიურ პროცესებზე, რომლებიც გავლენას ახდენს ფსიქოლოგიური მახასიათებლებზე, როგორიც არის *ტემპერამენტი*, *ქცევის განვითარება* და *კოგნიტური უნარები*. მაგალითად, ტვინის ფუნქციონირების ინდივიდუალური ვარიაციები წარმოქმნის განსხვავებას:

- ✓ ბავშვების აქტივობის დონეში, ემოციურ რეაგირებასა და თვითრეგულაციაში (*ტემპერამენტი*);
- ✓ ყურადღების კონცენტრაციის, მეხსიერებას, ზროვნებისა და დასწავლის უნარში (*კოგნიტური უნარები*);
- ✓ მეტყველებას, მოტორულ კოორდინაციასა და იმპულსების კონტროლში (*ქცევის განვითარება*).

ნეიროფსიქოლოგიური ფუნქციონირება აისახება არა მხოლოდ ჩამოთვლილ მახასიათებლებზე (ტემპერამენტი, ქცევის განვითარება და კოგნიტური უნარები), არამედ პიროვნული მახასიათებლების ჩამოყალიბებაზეც. ბავშვები, რომელთაც აქვთ ნეიროფსიქოლოგიური დეფიციტი, ავლენენ უტაქტობას/უხეშობას, მოჭარბებულ აქტიურობას, გაღიზიანებადობას, იმპულსურობას, უჭირთ რეჟიმის/გეგმის დაცვა, ჩამორჩებიან განვითარების ნორმებს, აქვთ დაბალი ვერბალური კომპეტენციები და დასწავლის ტემპი, უჭირთ საკუთარი აზრებისა და ემოციების გამოხატვა. ნეიროფსიქოლოგიური დარღვევის მქონე ბავშვების მშობლები უფრო ხშირად საჭიროებენ ბავშვთა ფსიქიატრის დახმარებას; უფრო ხშირად ჩივიან ბავშვების ასაკთან შეუსაბამო მომწიფების, ჰიპეაქტიურობის, ტანტრუმების, ყურადღების დეფიციტის და აკადემიური მიღწევის დაბალი დონის გამო. მიუხედავად ამგვარი დეფიციტისა, მათი ინტელექტუალური განვითარების კოეფიციენტი მნიშვნელოვნად არ ჩამორჩება პოპულაციის ნორმას და საშუალოდ, 96 ქულის ფარგლებშია. გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ნეიროფსიქოლოგიური კომპონენტების დეფიციტს და არა ინტელექტუალური განვითარების კოეფიციენტს.

საკმაოდ სუსტად გამოვლენილ ნეიროფსიქოლოგიურ დეფიციტსაც კი შეუძლია გავლენა იქონიოს ბავშვის ტემპერამენტსა და ქცევაზე, რაც, თავის მხრივ, აპროვოცირებს აღზრდაში დაშვებულ შეცდომებს, საბოლოო ჯამში კი, დელიკვენტურ ქცევას, გვიან ბავშვობასა და მოზარდობაში.

ნეიროგანვითარების დეფიციტი და გარემოსთან ინტერაქცია: ინტერაქციული უწყვეტობა. ემპირიული მონაცემების მიხედვით, სამწუხაროდ, კოგნიტური დეფიციტისა და რთული ტემპერამენტის მქონე ბავშვები, უფრო ხშირად, არასათანადო ზრუნვის გარემოში იზადებიან. კარგ ან ცუდ გარემოში მათი მოხვედრის შანსიც არ არის შემთხვევითობის პრინციპით განაწილებული. როგორც აღმოჩნდა, ნეიროგანვითარების დეფიციტის მქონე ბავშვები, სტატისტიკურად უფრო ხშირად, არაჯანსაღი და დაბალი სოციალურ-ეკონომიკური კლასის წარმომადგენელ ოჯახებს მიეკუთვნებიან (Hertzing, 1983). მოწყვლადი ბავშვები, არამოწყვლად თანატოლებთან მიმართებით, არაპროპორციულად არიან განაწილებულნი იმგვარ გარემოში, რომელშიც არსებობს განვითარებისთვის არასათანადო ოჯახური პირობები და დევიაცია.

მშობლები და შვილები, ხშირად, იზიარებენ ერთნაირ ტემპერამენტსა და პიროვნულ მახასიათებლებს, რაც განპირობებულია, როგორც ნეიროგანვითარების ბიოლოგიური ფაქტორებით, ასევე სოციალური დასწავლისა და მოდელირების პრინციპებით. პრობლემური ქცევის მქონე ბავშვებს, ხშირად, ჰყავთ მშობლები, რომელთაც არ აქვთ საკმარისი ფსიქოლოგიური და ფიზიკური რესურსები იმისათვის, რომ გაუმკლავდნენ ბავშვის პრობლემურ ქცევას (Scarr & McCartney, 1983; Snyder & Patterson, 1987). მაგალითად, ცნობილია, რომ ტემპერამენტის ნიშნები (აქტივობის დონე და გაღიზიანებადობა) ნაწილობრივ მემკვიდრულია (Plomin, Chipuer & Loehlin, 1990). ეს იმას ნიშნავს, რომ ჰიპერაქტიურ და აგრესიული ქცევის მქონე ბავშვს, რომელიც საჭიროებს გეგმაზომიერ დისციპლინას, ჰყავს მშობელი, რომელიც არაკონსისტენტურია დისციპლინური აღზრდის პრინციპების გატარებაში, თავად არის მიდრეკილი მოუთმენლობისა და გაღიზიანებისკენ. საპირისპირო შემთხვევაშიც ანალოგიურ რამეს ვხვდებით, მშობლების უპირობო სიყვარული და ჯანსაღი ემოციური მიჯაჭვულობა, ბავშვების პროსოციალურ ქცევასთანაა ასოცირებული (Plomin, Chipuer & Loehlin, 1990).

ბავშვები და მშობლები მსგავს კოგნიტურ უნარებსაც იზიარებენ. ინტელექტის კვლევები მიუთითებს, რომ ის მნიშვნელოვნად არის გენეტიკურად განპირობებული (Plomin, 1990; Loehlin, 1989). შესაბამისად, ბავშვების მნიშვნელოვან ნაწილს, რომლებიც საჭიროებენ სპეციალურ ინტერვენციას, კოგნიტური უნარების

გაუმჯობესების მიზნით, მშობლების მხრიდან ვერ მიეწოდებათ შესაბამისი დახმარება. გარდა ამისა, მშობლების ინტელექტუალური შესაძლებლობები ზღუდავთ თავად მათ, როგორც განათლების მიღების, ასევე დასაქმების პერსპექტივის კუთხით. შედეგად, ოჯახს უჭირს ინტერვენციისა და ზრუნვის ოპტიმალური სერვისებით ბავშვის მატერიალური უზრუნველყოფაც. ამგვარი ჯაჭვის არსებობისთვის, აუცილებელი სულაც არ არის, რომ ნეიროგანვითარების დეფიციტი გენეტიკურ დისპოზიციებთან იყოს შეჭიდული. ბავშვებისა და მშობლების მსგავსება არა მხოლოდ საერთო გენების, არამედ საერთო ოჯახის ფონზეც ყალიბდება. ოჯახურ გარემოში, რომელშიც პრენატალურ ზრუნვას ყურადღება არ ექცევა, გამოიყენება ნარკოტიკები ფეხმძიმობის ან ადრეული ბავშვობის პერიოდში, უგულვებელყოფილია ბავშვის კვების საჭიროება, ასევე, ყალიბდება ნეიროგანვითარების დისფუნქცია.

ჩვენ განვიხილეთ ნეიროგანვითარების დეფიციტის ორი მიმართულება: 1. როდესაც ის მემკვიდრულია და მშობელსაც აქვს მსგავსი მახასიათებლები და 2. როდესაც ის მემკვიდრული არ არის, თუმცა მშობლების მიერ ფორმირებული არასათანადო გარემო აყალიბებს ნეიროგანვითარების დეფიციტს. განსახილველი დარჩა კიდევ ერთი მიმართება, როდესაც ბავშვის ნეიროგანვითარების დეფიციტი როგორც გენეტიკური, ასევე გარემოს ზემოქმედების გარეშე იჩენს თავს. საუბარია ისეთ შემთხვევაზე, როდესაც ნეიროგანვითარების დეფიციტი თავს იჩენს მზრუნველი და ჯანსაღი მშობლების გარემოცვაში და განპირობებულია მიკროსოციუმის სხვა წევრების ან ფიზიკურად არაჯანსაღი გარემოსგან მიღებული ინტოქსიკაციით. ასეთი მიმართების დროსაც კი, აღზრდის პროცესი მნიშვნელოვნად უარესდება, რადგან, პიროვნებას, ქცევასა და გარემოს შორის რეციპროკული ურთიერთკავშირია. გარემო გავლენას ახდენს პიროვნებაზე, თუმცა თავად პიროვნებაც აპროვოცირებს გარემოდან წამოსულ უკუკავშირის კონკრეტული ფორმით. ნეიროფსიქოლოგიური პრობლემების მქონე ბავშვები მნიშვნელოვანი გამოწვევების წინაშე აყენებენ რესურსის მქონე, მოსიყვარულე და მომთმენ მშობლებსაც კი. მაგალითად, Tinsley და Parke-ის (1983) კვლევაში გამოვლინდა, რომ დღენაკლული ჩვილები ნეგატიურ გავლენას ახდენენ მათი მზრუნველების ქცევაზე. მათთვის დამახასიათებელი ტირილის ჩვევა, მშობლების ნერვულ სტაბილურობაზე ახდენს გავლენას. მშობლებისგან მიღებული კვლევის მონაცემების მიხედვით, დღენაკლული ჩვილები ნაკლებად კმაყოფილდებიან კვებით, ნაკლებად მოსწონთ ხელში აყვანა და ფიზიკური შეხება, უფრო მეტ ენერგიას საჭიროებენ ზრუნვისთვის. ისინი მანამდე ევლინებიან სამყაროს, ვიდრე მშობელი ამისთვის მოემზადება. მათი რთული ტემპერამენტი არ შეესაბამება მშობლების წინასწარ განსაზღვრულ მოლოდინებს

შვილთან ურთიერთობის შესახებ. ეს ფაქტორები კი გავლენას ახდენს მშობლისა და შვილის ინტერაქციის ხასიათზე.

ჩვილების პრობლემური ქცევა გავლენას ახდენს მშობლების დისციპლინისა და აღზრდის სტრატეგიაზე. მაგალითად, რთული ტემპერამენტის მქონე ბავშვების მშობლები, უფრო დიდი ალბათობით, ვერ უმკლავდებიან შვილების ჯანსაღი სოციალიზაციის ამოცანას. ასეთი მშობლები თავიდან მიმართავენ მკაცრ კონტროლს, თუმცა მოზარდობის დადგომასთან ერთად, მათი მცდელობა იკლებს და თანდათან ნაკლებად ჩართულნი ხდებიან შვილის ცხოვრებაში (Maccoby & Jacklin, 1983). ინტერაქციის ასეთი განვითარება, აღმოფხვრის ნაცვლად, აძლიერებს ანტისოციალური ქცევის დროში გახანგრძლივების პერსპექტივას. ამდენად, ბავშვების პრედისპოზიცია ამწვავებს გარემოდან წამოსულ უკუკავშირს, რაც თავის მხრივ, აძლიერებს ბავშვის დელიკვენტური ქცევისადმი მოწყვლადობას.

1.3. ანტისოციალური ქცევის შენარჩუნება და ცხოვრების კურსი: კუმულატიური უწყვეტობა, მიმდინარე უწყვეტობა და შეცვლის შეზღუდული არჩევანი

წინამდებარე სექციაში ჩვენ განვიხილეთ, როგორც აპროვოცირებს ბავშვის ნეიროგანვითარების დეფიციტი (ტემპერამენტი, ქცევა და კოგნიტური უნარები) მშობლებთან არასასურველი ინტერაქციის სტილს. გარემოსთან ინტერაქციის კიდევ ორი ფორმის (რეაქტიული და პროაქტიული ინტერაქცია) მიმოხილვა დაგვცხმარება იმის გაგებაში, თუ როგორ ნარჩუნდება ანტისოციალური ქცევა და ყალიბდება ცხოვრების კურსად. რეაქტიულ ინტერაქციას მაშინ აქვს ადგილი, როდესაც ანტისოციალური ქცევითი ტენდენციის მქონე მოზარდი ახდენს მოვლენების ინტერპრეტაციას და მათზე რეაგირებას გარკვეული, ჩამოყალიბებული ფორმით. კონკრეტულად კი, როდესაც ინტერპერსონალური სიტუაცია გარკვეულწილად ბუნდოვანი და ორაზროვანია, მოზარდები ცდილობენ წინასწარ ჩამოყალიბებული აგრესიული განწყობების შესაბამისად განსაზღვრონ ეს სიტუაცია, სხვებს მიაწერენ მტრულ განზრახვებს და შესაბამისად რეაგირებენ მათზე. პროაქტიულ ინტერაქციას კი მაშინ აქვს ადგილი, როდესაც მოზარდები თავად ირჩევენ გარემოსა და ადამიანებს, რომლებიც მათი ცხოვრების სტილის შესაბამისია. მაგალითად, ანტისოციალური ქცევის მქონე ინდივიდები, უფრო დიდი ალბათობით, უკავშირდებიან ანალოგიური ქცევისადმი მიდრეკილ ინდივიდებს, მათ შორის პარტნიორებსაც (Buss, 1984).

ინტერაქციის ეს ორი სტილი ხელს უწყობს ანტისოციალური ქცევის უწყვეტობას, მის შენარჩუნებას. ანტისოციალური ქცევის უწყვეტობა შეიძლება იყოს, *კუმულატიური* ან *მიმდინარე*. კუმულატიური უწყვეტობაში იგულისხმება ცხოვრების განმავლობაში დაგროვილი ფაქტორები, რომლებიც ქმნიან ანტისოციალური ქცევის ერთგვარ ჯაჭვს. (კუმულატიურ უწყვეტობას თოვლის გუნდის პრინციპსაც ადარებენ, რადგან ერთი გამოცდილება განზოგადდება სხვადასხვა სოციალურ სიტუაციებზე და ამყარებს თავად ამ გამოცდილებას). მიმდინარე უწყვეტობაში იგულისხმება ანტისოციალური მახასიათებლების აქტუალური დემონსტრირება, „აქ და ამაჟამად“ მისი კვლავ გამოვლინება.

კუმულატიური და მიმდინარე უწყვეტობის როლი კარგად გამოვლინდა Casp-ის Bem-ისა და Elder-ის (1987) თვისებრივ კვლევაში. ანტისოციალური ქცევის უწყვეტობა მათ აღწერეს კონკრეტული ინდივიდების მაგალითზე. კვლევის მთავარი შედეგი იყო ის, რომ რთული ტემპერამენტის მქონე, საშუალო ეკონომიკური კლასის მქონე ბიჭების მატერიალური მდგომარეობა პროგრესულად უარესდებოდა ცხოვრების განმავლობაში და 40 წლის ასაკში მათი სამუშაო სტატუსი მნიშვნელოვნად ჩამორჩებოდა მათი მშობლების სტატუსს, იმავე ასაკში. რამ განაპირობა ეს? ადრეული ბავშვობის რთულმა ტემპერამენტმა შეუშალათ ხელი გარემოდან სათანადო რესურსების მიღებაში (კუმულატიური უწყვეტობა) თუ ამაჟამინდელი რთული ტემპერამენტის გამო გაუჭირდათ სამსახურის შოვნა და მისი შენარჩუნება (მიმდინარე უწყვეტობა)?

როგორც აღმოჩნდა, კუმულატიური უწყვეტობა აისახება ზოგად სოციო-ეკონომიურ სტატუსზე: ადრეული ბავშვობის რთული ტემპერამენტი პროგნოზირებს დაბალ აკადემიურ მიღწევებს, განათლება კი დაკავშირებულია სამუშაო სტატუსთან. მიმდინარე უწყვეტობა აისახება შემოსავლის სტაბილურობაზე - რთული ტემპერამენტი ბავშვობის ასაკის ტანტრუმებით არ სრულდება, ზრდასრულ ასაკში ის იძენს იმპულსურობის, კონფლიქტურობის სახეს, რაც, თავის მხრივ, სამსახურს გარემოსთან ადაპტაციას უშლის ხელს. რთული ტემპერამენტი გავლენას ახდენს ოჯახურ მდგომარეობაზეც. იმ ადამიანების დაახლოებით ნახევარი, (46%), რომელთაც ჰქონდათ ქვეცითი პრობლემების ისტორია ადრეულ ბავშვობაში, განქორწინებულნი იყვნენ დაახლოებით 40 წლის ასაკში. განსხვავებით მსგავსი ისტორიის არმქონე მამაკაცებისაგან, რომელთა განქორწინების მაჩვენებელიც 22 %-ს უდრიდა(Casp, Bem, Elder, 1987).

გარემოსთან ინტერაქციის ფორმები, რომელიც თავის მხრივ განაპირობებს ანტისოციალური ქცევის უწყვეტობას, პიროვნებას ქცევის შეცვლის არჩევანს

უზღუდავს. ადამიანი ვერ სწავლობს ანტისოციალური ქცევის ალტერნატივად პროსოციალურ ქცევას და „დატყვევებულია“ ანტისოციალური ცხოვრების წესით.

შეზღუდული ქცევითი რეპერტუარი. პერსისტენტული დელიკვენტობა ადრეული ასაკიდან იწყება. ჯაჭვურად დაკავშირებული მოვლენების თანმიმდევრობა, განაპირობებს მის უწყვეტობას და პიროვნებას მცირე შანსი რჩება ალტერნატიული, პროსოციალური ქცევის დასწავლისათვის. პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის მქონე ადამიანები, განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე, ხელიდან უშვებენ პროსოციალური ქცევის დასწავლის შესაძლებლობას. ცუდი თვითკონტროლისა და აგრესიული ქცევის მქონე ბავშვები, ხშირად, უარყოფილნი არიან თანატოლთა მიერ. ისინი მოკლებულნი არიან პროსოციალურ თანატოლებთან ურთიერთობის და მათგან ქცევის რეპერტუარის შესწავლის შესაძლებლობას. ასეთ ბავშვებს არ ეძლევათ შანსი, რომ განავითარონ კონვენციონალური სოციალური უნარები. მოვლენათა გარკვეული თანმიმდევრობა მათ არჩევანს ზღუდავს. ეს მოვლენათა ჯაჭვი კი ასე გამოიყურება: ქცევითი პრობლემები სკოლაში - ბაზისური უნარების და კომპეტენციების დასწავლის დეფიციტი - დასაქმებისთვის საჭირო უნარების ნაკლებობა - მატერიალური კეთილდღეობის ლეგიტიმურად დაუფლების საშუალებებზე ხელმისაწვდომობის არარსებობა. მოზრდილ ასაკში უფრო პრობლემური ხდება იმ სოციალური და აკადემიური უნარების დაუფლება, რომელიც ბავშვობის ასაკში უნდა განვითარებულიყო. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, დანაკლისის კომპენსირება ასაკის მატებასთან ერთად უფრო რთულდება.

ანტისოციალური ქცევის შედეგების „ხაფანგში“ მოქცევა. ისეთი პიროვნული მახასიათებლები, როგორიც არის ცუდი თვითკონტროლი, იმპულსურობა, გადავადებული განმტკიცების მიღების უუნარობა, ზრდის იმის რისკს, რომ ახალგაზრდები მიიღებენ ისეთ გადაწყვეტილებებს, რომელთა შედეგებიც შეუქცევადი იქნება და შეცვლის შესაძლებლობებს დაბლოკავს. ადრეულ ასაკში შვილის ყოლა, ნივთიერებებზე დამოკიდებულება, სკოლის გაცდენა, ფიზიკური დაზიანებები, არასასურველი სამუშაო ისტორია, სასჯელაღსრულებაში გატარებული წლები და ანტისოციალურ ქცევასთან ასოცირებული სხვა შედეგები, არის ერთგვარი „ხაფანგი“, რომელიც ამცირებს მომავალი წარმატების შესაძლებლობებს და კუმულატიური უწყვეტობის ჯაჭვიდან გათავისუფლების შანსს (Cairns & Cairns, 1991; J.Q. Wilson & Herrnstein, 1985). ამას ემატება საზოგადოების მხრიდან მიწებებული იარაღები, ნასამართლეობის გამოცდილება და „ცუდი რეპუტაცია“. ამ ფაქტორების წყალობით, პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევა პროგრესირებადია და კონვენციონალური ქცევის არჩევის საშუალებები შეზღუდულია.

პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის ინტერვენციის და რესოციალიზაციის პროგრამები არც თუ ისე საიმედო შედეგებით გამოირჩევა (Lipton, Martinson & Wilks, 1975; Palmer, 1984; Sechrest, white & Brown, 1979). ეს არც არის გასაკვირი, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ ინტერვენცია კუმულაციური უწყვეტობის ჯაჭვის საკმაოდ დაგვიანებულ ეტაპზე იწყება. ანტისოციალური ქცევის უწყვეტობაზე ზეგავლენის მქონე ფაქტორებთან ბრძოლა საკმაოდ რთულია. განათლების გარეშე განვლილი წლებისა და ქცევის შეცვლისთვის საჭირო რესურსების შეზღუდულობის ფონზე, ანტისოციალური ქცევის რესოციალიზაციის მცდელობა ავტომატურად არ გამოიღებს შედეგს, პროსოციალური ქცევის ჩამოყალიბების სახით. არასასურველი ქცევის აღკვეთის ყოველგვარი მცდელობა წარუმატებლობისთვისაა განწირული, თუ მას არ ახლავს ალტერნატიული ხელმისაწვდომი ქცევების განმტკიცება. თუ გავითვალისწინებთ კომულაციური უწყვეტობის ცნებას, მაშინ ნათელი ხდება, რომ არც პენიტენციურ დასჯას შეუძლია პრობლემის მოგვარება. ინსტიტუციაში მოხვედრა უწყვეტობის ჯაჭვის კიდევ ერთი რგოლია და არა მისი გაწყვეტის საშუალება. პენიტენციურ დაწესებულებაში მოზარდის კრიმინოგენური გარემოცვა კიდევ უფრო ინტენსიური ხდება. ნაცვლად პროსოციალური ქცევისა, ის სწავლობს დელიკვენტობის განხორციელების ახალ მექანიზმებს და იძენს პარტნიორებს მომავალი კრიმინალური მოქმედებისთვის. პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის მოცემული თეორიის ლოგიკის გათვალისწინებით, რესოციალიზაციის წარმატების შანსი მით უფრო იზრდება, რაც უფრო ადრე იწყება ინტერვენცია და ამასთანავე, რაც უფრო კომპლექსურია იგი. კომპლექსურობაში იგულისხმება, როგორც ინდივიდუალური დონის რისკ-ფაქტორებზე, მათ შორის ნეიროფსიქოლოგიურ დეფიციტზე, ასევე სოციალურ გარემოსთან ინტერაქციის გზების კორექციაზე მუშაობა. ინტერაქციის გზების კორექციაში კი იგულისხმება, როგორც საკუთრივ ბავშვის რეაქტიული და პროაქტიული ინტერაქციის შესაბამისი განწყობებისა და ქცევის შეცვლაზე ზრუნვა, ასევე ოჯახის წევრების გაძლიერებაზე მუშაობა.

1.4. პერსისტენტულობის მიზეზები: ნიშნები, გარემო და განვითარების პროცესი

დევიაციური ქცევის ზოგიერთი თეორიის მიხედვით, პიროვნების დისპოზიციური ნიშნები განაპირობებს კრიმინალურ ქცევას, როგორც ცხოვრების კარიერას (მაგ; Gottfredson & Hirschi -ის თვითკონტროლის თეორია). ზოგიერთი თეორიის მიხედვით (მაგალითად, ბანდურას სოციალური დასწავლის თეორია), გარემოში არსებობს ყველა ის ბარიერი, რომელიც ხელს უშლის ანტისოციალური ქცევის

შეცვლას. მოფიტის პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის თეორიის მიხედვით კი, არც მხოლოდ გარემო და არც პიროვნების დისპოზიციური ნიშნები არ არის პასუხისმგებელნი დელიკვენტობის შენარჩუნებაზე.

ამ თეორიის მიხედვით, ანტისოციალური ქცევის განვითარების კურსი შემდეგნაირად ყალიბდება: თეორიის ჯაჭვი ნამდვილად იწყება პიროვნების ნეიროფსიქოლოგიური მდგომარეობით, თუმცა ბავშვის ნეიროფსიქოლოგიური დეფიციტი თავს არ იჩენს მანამ, ვიდრე მას არ მოუწევს გარემოს პირველ გამოწვევასთან შეჯახება. გარემოსთან პირველი ინტერაქციის შემდეგ, ნეიროფსიქოლოგიური დეფიციტი გამოიხატება რთული ტემპერამენტის, ქცევის პრობლემებისა და კოგნიტური შესაძლებლობების სახით. ამის შემდეგ, მოქმედებაში შემოდის საკუთრივ გარემოს უკუკავშირი. მშობლები და მიკროსოციუმის სხვა წევრები განსხვავებულად რეაგირებენ ბავშვის რთულ ტემპერამენტსა და ქცევაზე. არაჯანსაღი ოჯახური გარემო, სკოლა და სამეზობლო თემი იძლევა ისეთ უკუკავშირს, რომელიც არა თუ აუმჯობესებს ბავშვის ნეიროფსიქოლოგიურ მდგომარეობას, არამედ აუარესებს მას. ამგვარ არასასურველ გარემოში, რთული ქცევა თანდათან ვითარდება და ფორმირდება უფრო სერიოზული ქცევითი პრობლემების და პროსოციალური ქცევის ათვისების შეზღუდული ხელმისაწვდომობით სახით. ამდენად, წლების განმავლობაში ანტისოციალური ქცევა ნელ-ნელა და შეუქცევადად კონსტრუირდება. ამასთანავე, მეტყველებისა და მსჯელობის/აზროვნების დეფიციტი აისახება აკადემიურ წარმატებლობასა და სამუშაო კომპეტენციების ჩამოუყალიბებლობაზე. დროთა განმავლობაში აკუმულირებული შედეგები ზღუდავს სიტუაციიდან გამოსავლის პოვნის შესაძლებლობას.

პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის თეორია აქცენტს აკეთებს პიროვნების ნიშნებსა და გარემოს შორის რეციპროკული ინტერაქციის უწყვეტ პროცესზე. თავდაპირველი რთული ქცევითი გამოვლინებები, დროთა განმავლობაში ყალიბდება სინდრომად, რომელიც კონცეპტუალურად იგივე რჩება, მხოლოდ გარემოს შეცვლის ფონზე, იცვლის გამოხატულებას. ადრეულ ბავშვობაში გამოვლენილი განსხვავებები ნეიროფსიქოლოგიურ განვითარებაში, თანდათანობით ტრანსფორმირდება ანტისოციალურ ქცევად, რომელიც ზრდასთან ერთად განიცდრობა ადამიანის ფუნქციონირების ყველა სფეროზე.

როდის აღწევს ანტისოციალური ქცევის კუმულატიური უწყვეტობა იმ ზღვარს, როდესაც შეგვიძლია პერსისტენტულობის შესახებ პროგნოზის გაკეთება? როგორ შეიძლება ერთმანეთისაგან გავმიჯნოთ პერსისტენტული დელიკვენტობა და

მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტობა, მით უფრო, რომ მოზარდობის ასაკში ზოგადად დევიაციის მაჩვენებელი იმატებს? ეს ის შეკითხვებია, რომლებზე პასუხის გაცემაც ძალიან მნიშვნელოვანია პრევენციული ღონისძიებების დაგეგმვისა და რესოციალიზაციის პროგრამების შემუშავებისათვის. პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს, რომ პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის მქონე ადამიანთა უმრავლესობა, დევიაციურ აქტივობას იწყებს 18 წლამდე ასაკში. ძალიან იშვიათია ისეთი შემთხვევები, როდესაც პიროვნება პირველ ანტისოციალურ ქცევას ახორციელებს მოზარდობის შემდეგ და ეს ქცევა ხდება პერსისტენტული. სხვა მნიშვნელოვანი ფაქტორები, რომელიც პერსისტენტობისა და დროში შეზღუდული დელიკვენტობის ერთმანეთისაგან გარჩევის საშუალებას გვაძლევს, განხილულია მოზარდობის ასაკის დელიკვენტური ქცევის სექციაში.

1.5. პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევა და ფსიქოპათოლოგია

მოფიტი აღნიშნავს პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის სინდრომისა და ფსიქოპათოლოგიის რამდენიმე საერთო მახასიათებელს შესახებ, თუმცა დასძენს, რომ ეს სინდრომი შეიძლება არსებობდეს ფსიქოპათოლოგიისაგან დამოუკიდებლადაც. უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით, რომ პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის გამოვლინებები და ფსიქოპათოლოგია იზიარებენ საერთო ნიშნებს, თუმცა მათი გაიგივების საკითხი ფორმალური სადიაგნოსტიკო კრიტერიუმების ჩარჩოთი არის შეზღუდული. პირველი მსგავსება, პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის სინდრომსა და ფსიქოპათოლოგიას შორის არის პოპულაციაში მათი გამოვლენის სიხშირე. აღნიშნული სინდრომი გვხვდება პოპულაციის მხოლოდ 5%-ში ისევე, როგორც ეს დამახასიათებელია ფსიქოლოგიური პათოლოგიებისათვის. მეორე მნიშვნელოვანი საერთო მახასიათებელია ის, რომ პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის სინდრომიც ისევე ძნელად ემორჩილება ცვლილებას, როგორც ფსიქოპათოლოგია და ბოლო მსგავსება არის კომორბიდულობა სხვა დიაგნოზებთან. პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის სინდრომისთვის დამახასიათებელია კომორბიდულობა სხვა დარღვევებთან, როგორიც არის დასწავლის უნარის დარღვევა და ჰიპერაქტივობის სინდრომი. ფსიქოპათოლოგია კი უფრო ხშირად კომორბიდულია სხვა ტიპის პათოლოგიებთან, მაგალითად, შიზოფრენია, დეპრესია, ნივთიერებებზე დამოკიდებულება და შფოთვითი აშლილობა.

2. მოზარდობის ასაკით შეზღუდული ანტისოციალური ქცევა

მოზარდობის ასაკით შეზღუდული ანტისოციალური ქცევის თეორია, მოფიტის დელიკვენტობის განვითარების თეორიის შემადგენელი ნაწილია და პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის თეორიის საპირისპიროდ, ორიენტირებულია წყვეტილი, მხოლოდ მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტური ქცევის ახსნაზე. მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტური ქცევა, დანაშაულის ასაკობრივი მრუდის იმ ნაწილს ასახავს, რომელიც რაოდენობრივად ქმნის დევიაციის პიკს, თუმცა ადრეული მოწიფულობის პერიოდში მკვეთრად ეცემა (იხ. გრაფიკი 1).

თეორიის ამ ნაწილში რამდენიმე საკითხს განვიხილავთ:

- 2.1. *წყვეტილი კურსი: მოზარდთა დელიკვენტობის ყველაზე გავრცელებული ფორმა -* მოცემული იქნება მოზარდობის ასაკით შეზღუდული, ყველაზე გავრცელებული ანტისოციალური ქცევის განმარტება და მისი აღწერა;
- 2.2. *საწყისები: მოტივაცია, მიმიკრია და განმტკიცება -* სადაც წარმოდგენილი იქნება სამი ეტიოლოგიური ჰიპოთეზა. მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტობა მოტივირებულია ბიოლოგიურ და სოციალურ მომწიფებას შორის განსვლით; დასწავლილია, როგორც ანტისოციალური ქცევის ისეთი მოდელი, რომლის მიმიკრიაც მარტივად არის შესაძლებელი; მისი შენარჩუნება ხდება დასწავლის თეორიაში მოცემული განმტკიცების პრინციპის საფუძველზე.
- 2.3. *რატომ არ ავლენს ყველა მოზარდი დელიკვენტურ ქცევას?*
- 2.4. *კრიმინალური აქტივობას შეწყვეტა: მოზარდობის ასაკის დელიკვენტებობისთვის დამახასიათებელი ცვალებადი განმამტკიცებელი გარემოებები.* ამ ნაწილში ახსნილია, თუ როგორ თავისუფლდებიან მოზარდები დელიკვენტური ქცევის უწყვეტი ჯაჭვიდან.

2.1. წყვეტილი კურსი: მოზარდთა დელიკვენტობის ყველაზე გავრცელებული ფორმა

ანტისოციალური ქცევის წყვეტილი კურსი დამახასიათებელია იმ მოზარდებისათვის, რომელთაც არ აქვთ შესამჩნევი დელიკვენტობის ეპიზოდები ადრეულ ბავშვობაში და არც მომავლისთვის არსებობს დევიაციური ქცევის მომეტებული რისკი. მოზარდობის ასაკის დელიკვენტობა ფართოდ არის გავრცელებული. მამრობითი სქესის წარმომადგენელთა 1/3 ცხოვრებაში ერთხელ მაინც იყო დაკავებული კრიმინალური ქცევისთვის, 4/5-ს კი აქვს პოლიციასთან კონტაქტის გამოცდილება (Farrington, Ohlin & Wilson, 1986). ამ შემთხვევების უდიდესი ნაწილი მოზარდობის პერიოდში დაფიქსირდა.

პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევისაგან განსხვავებით, მოზარდობის ასაკის დელიკვენტობა არ არის განგრძობითი. მას ახასიათებს, მოულოდნელი გამოვლინებები, განსაკუთრებით, მოზარდობის ასაკის დასაწყისსა და დასასრულს. მაგალითად, მოფიტის ლონგიტიდურ კვლევაში გამოვლინდა, რომ ბიჭების დაახლოებით 12 %-მა პირველად განახორციელა დელიკვენტური ქცევა 13 წლის ასაკში და მანამდე მათ არ ჰქონიათ მსგავსი ეპიზოდი. დაახლოებით 20%-მა კი დელიკვენტური ქცევის გამოცდილება პირველად 15 წლის ასაკში მიიღო (Moffitt, 1991). 20 წლის ასაკში კი მოცემული შერჩევის 3/4-ს შეწყვეტილი ჰქონდა ანტისოციალური აქტივობა.

მოზარდობის ასაკის დელიკვენტებს აქვთ არასტაბილური, არარეგულარული, შემთხვევითი კრიმინალური ქცევის ეპიზოდები. ამავე დროს, პერსისტენტული ტიპისგან განსხვავებით, მათი ანტისოციალური ქცევა არაკონსისტენტურია სხვადასხვა სიტუაციაში. მაგალითად, იპარავენ ნივთებს მაღაზიიდან და მოიხმარენ ნარკოტიკებს მეგობრებთან ერთად, თუმცა, ამავე დროს, ემორჩილებიან სკოლის შიდა განაწესს. ამგვარი არაკონსისტენტურობის გამო, სხვადასხვა წყაროებიდან (თვითანგარიშის კითხვარი, მშობლის ინტერვიუ, მასწავლებლის ინტერვიუ და ა.შ.) მიღებული ინფორმაცია მათი დელიკვენტობის შესახებ, ხშირად, ურთიერთსაწინააღმდეგოა.

მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტური ქცევის არასტაბილურობა და არაკონსისტენტურობა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი მახასიათებლებია ამ პერიოდის ანტისოციალური ქცევის ეტიოლოგიის გაგებისათვის. საფუძვლიანია ვთქვათ, რომ ქცევის ამგვარი მოქნილობა (მოუქნელი, კონსისტენტური, პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევისგან განსხვავებით) მეტყველებს გარემოს კონტროლის მნიშვნელობაზე. ამ ტიპის დელიკვენტური ქცევა გარემოდან მიღებული განმტკიცებისა და დასჯის პირობებზეა დამოკიდებული.

განსხვავებით პერსისტენტული თანატოლებისგან, რომელთა ქცევაც მოუქნელობით და სტაბილურობით ხასიათდება, მოზარდობის ასაკის დელიკვენტობა, უფრო დიდი ალბათობით, ვლინდება ისეთ სიტუაციებში, სადაც მოსალოდნელია ანტისოციალური ქცევის დაჯილდოება და ამავე დროს, არ ვლინდება ისეთ სიტუაციებში, სადაც დაჯილდოების მოლოდინი უფრო მეტად პროსოციალურ ქცევას უკავშირდება. მოზარდობის პერიოდის დელიკვენტებს შეუძლიათ შეინარჩუნონ კონტროლი საკუთარ ქცევაზე და გამოიყენონ ანტისოციალური ქცევა ინსტრუმენტული ფუნქციით. აქედან გამომდინარე, მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტობის თეორიის პრინციპები ახლოს დგას დასწავლის თეორიის პრინციპებთან.

მოზარდობის ასაკით შეზღუდული ანტისოციალური ქცევის თეორია რამდენიმე მნიშვნელოვან ემპირიულ დაკვირვებას ეფუძნება: 1. როგორც წესი ასეთი ქცევა იწყება მოზარდობის დასაწყისში, 2. სრულდება ადრეული მოწიფულობის დადგომასთან ერთად, 3. ფართოდ არის გავრცელებული, 4. ნაკლებად განგრძობითია/წყვეტილია.

რატომ ახორციელებენ მოზარდობის ასაკში დელიკვენტურ ქცევას ისეთი ბავშვები, რომელთაც მსგავსი ადრეული გამოცდილება არ გააჩნიათ? რატომ ვლინდება მოზარდობაში კონკრეტულად ანტისოციალური ქცევა და არა სხვა ტიპის გართულებები? რატომ არის დელიკვენტობა ასე გავრცელებული მოზარდთა შორის? როგორც ახერხებენ მოზარდები სპონტანურად შეწყვიტონ ანტისოციალური ქცევა? როგორც ადრეული ბავშვობის ანტისოციალური ეპიზოდები განაპირობებს იმას, რომ პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის მიზეზები ადამიანის განვითარების საფუძვლებში ვეძებოთ; პუბერტატის ასაკში დაწყება და ფართოდ გავრცელება, განაპირობებს იმას, რომ მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტობის მიზეზები, მოზარდთა ასაკობრივი განვითარების თავისებურებებს დაფუძნდნენ. ეს კრიტიკული თავისებურებებია: განსხვავებები ბიოლოგიურ ასაკში, თანატოლებთან ურთიერთობის გაზრდილი მნიშვნელობა, მოზარდთა თვითგნობიერება, დამოკიდებულებები და მისწრაფებები.

2.2. საწყისები: მოტივაცია, მიმიკრია და განმტკიცება

რატომ იწყებენ მოზარდები დელიკვენტური ქცევის განხორციელებას? ამის მიზეზია პერსისტენტული თანატოლების ანტისოციალური ქცევის სტილის „სოციალური მიმიკრია“. ტერმინი „სოციალური მიმიკრია“ ეთოლოგიიდან არის აღებული და

ვლინდება მაშინ, როდესაც ერთი და იმავე სახეობის ორ ცხოველს საერთო ნიშა უჭირავთ, თუმცა ერთ-ერთ მათგანს მეტი ხელმისაწვდომობა აქვს რესურსებზე. მაგალითად, ჩიტების ერთ-ერთ სახეობაში გამოვლენილია სოციალური მიმიკრიის ნიმუში. როდესაც დედა ბარტყებს ტოვებს ბუდეში, რათა სხვა ჩიტმა გამოკვებოს ისინი, ბარტყები იწყებენ სხვა ჩიტის შთამომავლების ქცევის იმიტირებას, რათა მოიპოვონ მათი მსგავსი უპირატესობა, დაიმსახურონ უცხო მშობლის ყურადღება და მიიღონ საკვები.

თუ სოციალური მიმიკრიით ავხსნით მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტური ქცევის გამოვლენას, მაშინ ლოგიკურად უნდა დავუშვათ, რომ პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის თანატოლებს გარკვეული უპირატესობა ან/და სასურველი რესურსი გააჩნიათ. ეს უპირატესობა ანუ სასურველი რესურსი, მოფიტის აზრით, არის მომწიფებულობის სტატუსი, თავისი ძალითა და პრივილეგიებით. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტური ქცევის მქონე მოზარდისთვის, მიმიკრიის ობიექტი პერსისტენტული დელიკვენტობის მქონე თანატოლები არიან.

მოდერნიზაციის ეპოქამდე, მოზარდთა ბიოლოგიური მომწიფებულობა უფრო გვიან იწყებოდა, ზრდასრულის სოციალური სტატუსის მოპოვება კი უფრო ადრე ხდებოდა. შესაბამისად, ბიოლოგიურ მომწიფებულობასა და მის შესაბამის სოციალურ პასუხისმგებლობის/უფლებების მოპოვებას შორის დროის ინტერვალი შეედარებით მცირე იყო. თანამედროვე სამყაროში, ჯანდაცვისა და კვების გაუმჯობესებული სერვისების კვალობაზე, ბიოლოგიური მომწიფებულობის პერიოდი უფრო ადრე იწყება. ამის პარალელურად, შრომითი უფლებების შესახებ ცნობიერების ამაღლების გამო, მოზარდები უფრო გვიან ერთვებიან პოსტმოდერნული საზოგადოების ფერხულში. ამდენად, ბიოლოგიურ და სოციალურ მომწიფებულობას შორის დროის მონაკვეთი გახანგრძლივდა. განსვლის პერიოდი დაახლოებით 5-10 წელია. მოზარდები უფრო ადრე ხდებიან ბიოლოგიურად მომწიფებულნი, თუმცა უფრო გვიან იწყებენ სამოქალაქო ცხოვრების პასუხისმგებლობებისა და უფლებების სრულად ათვისებას. ამ განსვლის პერიოდს მოფიტი **როლურ ვაკუუმს** უწოდებს. მოზარდი ბიოლოგიურად შრომისუნარიანია, სქესობრივად მომწიფებულია, თუმცა ზრდასრული ადამიანის ცხოვრების როლთან დაკავშირებულ პოზიტიურ ასპექტებზე ხელმისაწვდომობა ჯერ არ აქვს. სახელმწიფოების დიდ ნაწილში, მოზარდებს ავტომობილის მართვის უფლების აღება 16 წლიდან შეუძლიათ, არჩევნებში მონაწილეობა და სამოქალაქო ქორწინება 18 წლიდან, ალკოჰოლის ყიდვა 21 წლიდან. ისინი ფინანსურად და სოციალურად, ძირითადად, ოჯახზე

დამოკიდებულნი არიან. ამის ფონზე, მოზარდებს აქვთ მოტივაცია, რომ დამოუკიდებლად დაამყარონ ინტიმური კავშირები პარტნიორთან, ხელმისაწვდომობა ჰქონდეთ მატერიალურ სიკეთეებზე, მიიღონ ავტონომიური გადაწყვეტილებები და მოეპყრონ, როგორც ზრდასრულს. ბიოლოგიურ და სოციალურ მომწიფებულობას შორის განსვლა კი მათ ამის საშუალებას არ აძლევს.

თუ მოზარდი ზრდასრულთა ცხოვრებისეული როლისთვის დამახასიათებელ ავტონომიურობასა და დამოუკიდებლობას ავლენს, ეს, თავისთავად, გულისხმობს იმ კონვენციური ნორმების დარღვევას, რომელიც ტიპური მოზარდებისთვის არის დადგენილი. პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის მქონე მოზარდები მარტივად ახერხებენ ამ კონვენციური ნორმების დარღვევას, მათი ქცევის ბუნებიდან გამომდინარე, და მისაბამნი ხდებიან თანატოლებისათვის. ვინაიდან დევიაციური ქცევა მათთვის უკვე ჩვეული გამოცდილებაა, პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის მქონე მოზარდები ეუფლებიან მატერიალურ სიკეთეს, მაგალითად ქურდობის გზით, რაც სხვა საშუალებით ძნელად ხელმისაწვდომია მოზარდისათვის. მათ უფრო მეტი სექსუალური ცხოვრების გამოცდილებაც აქვთ, ოჯახებისაგან მეტად დამოუკიდებლები ჩანან, არ ემორჩილებიან „მოსაბეზრებელ“ წესებს და საკუთარი შეხედულებებით ხელმძღვანელობენ. ავტონომიურობისადმი მიდრეკილი ტიპური მოზარდისთვის, თანატოლთა ასეთი ადრეული მომწიფება მიმზიდველი ხდება. ანტისოციალური ქცევა, როგორც სასურველ რესურსებზე წვდომის საშუალება, ღირებულებას იძენს სხვა, ტიპური მოზარდისთვისაც.

როლური ვაკუუმის წყალობით, პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევისადმი მიდრეკილი ბავშვების სოციალური პოზიცია იცვლება, ისინი პერიფერიიდან, გავლენიან პოზიციაზე ინაცვლებენ. გასათვალისწინებელია, რომ პოზიციონირებული პერსისტენტული დელიკვენტების ქცევა ინდივიდუალურ და მიკროსოციუმთან/ოჯახთან ინტერაქციის საფუძველზე ყალიბდება, ამიტომ ისინი არ განიცდიან თანატოლების ზეგავლენას, არამედ პირიქით, დროთა განმავლობაში თავის გარშემო იკრეფენ მიმბაძველ თანატოლებს. მიმბაძველთა წრე, მოზარდობის პერიოდში, თანდათან ფართოვდება. Elliott-მა და Menard-მა (1996) გააანალიზეს თანატოლთა ჯგუფების დინამიკა. მათი კვლევის შედეგების მიხედვით, ზოგად პოპულაციაში ამ ჯგუფების დინამიკა იცვლება ბავშვობიდან მოზარდობის და მოზარდობიდან მოწიფულობის პერიოდში. ბავშვობიდან მოზარდობაში ხდება გადასვლა არადელიკვენტური ჯგუფიდან დელიკვენტურ ჯგუფში და მოზარდობიდან მოწიფულობაში- საპირისპირო მიმართულებით. 11 წლის ბავშვების 78% აღნიშნავდა, რომ მათ სამეგობრო წრეში საერთოდ არ ვლინდებოდა

დელიკვენტობა. ამის საპირისპიროდ, 17 წლის მოზარდების 66% აღნიშნავდა, რომ მათ სამეგობრო წრეში ადგილი ჰქონდა დელიკვენტურ ქცევას.

საინტერესოა იმის აღნიშვნა, თუ რას ნიშნავს *მეგობრობა* პერსისტენტული ქცევის მქონე მოზარდებსა და მოზარდობის ასაკით შეზღუდულ დელიკვენტებს შორის. მოზარდობის ასაკის დადგომამდე, პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევისადმი მიდრეკილი ბავშვები, მათი აგრესიული და იმპულსური ქცევის გამო, გარიყულნი არიან თანატოლებისაგან. ისინი არ მიიჩნევიან სასურველ მეგობრებად. მოწიფულობის ასაკშიც, თანატოლები მათ აღწერენ არასასურველი ტერმინებით, მაგალითად, როგორც არაჰუმანურ, არაერთგულ მეგობრებს. სწორედ, მოზარდობაა ის პერიოდი, როდესაც ისინი მოიპოვებენ პოპულარობას და ხდებიან მისაბამნი. მეგობრობა მათთან ახლობლობით მიღებულ სოციალურ ჯილდოს ეფუძნება და არა ემოციურ დაკავშირებულობას. ისევე, როგორც სოციალურ მიმიკრიაში, პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის მქონე თანატოლთან მეგობრობისას, მთავარია, მათი ქცევის იმიტაცია, რათა მოზარდმა შეძლოს სასურველი რესურსის დაუფლება. ტიპურ მოზარდს, რომელიც ცდილობს დაამტკიცოს თავის მოწიფულობა, მხოლოდ იმის შემჩნევაც ჰყოფნის, რომ პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის მქონე თანატოლი უფრო ზრდასრულს გავს, ვიდრე ბავშვს. მას სჭირდება, რომ ასეთ თანატოლთან გაატაროს საკმარისო დრო, მისი ქცევის იმიტირებისათვის. სოციალურ მიმიკრიას მაშინ აქვს ადგილი, როდესაც „ლიდერები“ ახალწვეულს აქტიურად უზიარებენ გამოცდილებას, ან თავად ცოდნის ამთვისებლები არიან მოტივირებულნი, რომ. თუნდაც დისტანციურად, დაისწავლონ მათი ქცევის ნიმუშები.

დელიკვენტობის განმტკიცება „ნეგატიური“ შედეგებით. მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტებისათვის ანტისოციალურ ქცევას მნიშვნელოვანი ემოციური დატვირთვა აქვს. ის ერთგვარი საშუალებაა ბავშვობის მარწუხებიდან გათავისუფლებისა და იმის დამტკიცებისათვის, რომ მოზარდს დიდებისთვის საპირწონე გამოწვევებთან დამოუკიდებლად გამკლავება შეუძლია (Erikson, 1960). დელიკვენტური ქცევის ჰიპოთეტური განმამტკიცებლები მოიცავს: მშობლებთან კომუნიკაციისა და მიჯაჭვულობის რღვევას; ავტორიტეტი უფროსების ყურადღების დამსახურებას; ისეთი საშუალებების პოვნას, რაც მოზარდს ზრდასრულის მსგავსად წარმოაჩენს (სიგარეტის მოწევა, გარეგნობაში ცვლილებების შეტანა, დამოუკიდებლად გადაწყვეტილებების მიღება, სახლში გვიან დაბრუნება და ა.შ.) და რისკზე წასვლას, უშიშარობის დემონსტრირებისათვის (ნასვამ მდგომარეობაში მანქანის მართვა, მარცვა ხალხმრავალ გარემოში). არცერთი ზემოთ ჩამოთვლილი

განმამტკიცებელი არ არის მიმზიდველი ზრდასრული ადამიანისთვის, თუმცა მოზარდისთვის ეს უნიკალური რესურსია, რაც განამტკიცებს დელიკვენტობას. Bloch და Niederhoffer (1985) ამ სიტუაციას, ანთროპოლოგიური პოზიციიდან, ასე აღწერდნენ: „თანამედროვე მოზარდები დელიკვენტური ქცევით ამგვარ განაცხადს აკეთებენ- თუ თქვენ არ გაინტერესებთ ჩვენი შესაძლებლობების გამოცდა, ჩვენ თვითონვე გამოვცდით საკუთარ თავს“(ციტირებულია წყაროში, Moffitt, 1993).

ამდენად, ანტისოციალური ქცევა დამოუკიდებლობის დემონსტრირების საშუალებაა. დამოუკიდებლობა მოზარდისთვის მნიშვნელოვანი ღირებულებაა, რაც განამტკიცებს მისი მიღწევის საშუალებებს. მოზარდთა დელიკვენტობის თვისებრივ კვლევაში გამოვლინდა, რომ მოწიფულობის და ავტონომიის დემონსტრირება, დევიაციის მნიშვნელოვანი მოტივატორებია (Goldstein, 1990). მოზარდების მიერ თამბაქოს, ალკოჰოლისა და ნარკოტიკების გამოყენება განმტკიცებულია იმიტომ, რომ ეს ქცევები დამოუკიდებლობისა და მოწიფულობის სიმპოლური რეპრეზენტაციაა (Kandel, 1980; Musner & Platt, 1971).

შეჯამების სახით შეიძლება ითქვას, რომ მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტობის განვითარების კურსი მოიცავს 3 კომპონენტს- მოტივაცია, მიმიკრია და განმტკიცება. 1.ბიოლოგიურ და სოციალურ მოწიფულობას შორის განსვლა წარმოქმნის დამოუკიდებლობისა და ავტონომიურობის მიღწევის **მოტივაციას**, 2.მოტივაციის რეალიზაციის საშუალებას იძლევა ანტისოციალური ქცევის **მიმიკრია**, 3. ანტისოციალური ქცევის შედეგები **განამტკიცებს** ქცევას.

2.3. რატომ არ ავლენს ყველა მოზარდი დელიკვენტურ ქცევას?

მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტობის თეორია იმგვარადაა ფორმულირებული, რომ ასახავს ყველა მოზარდის განვითარების კურსს და იქმნება შთაბეჭდილება, რომ დელიკვენტური ქცევა ყველა მოზარდის გამოცდილების ნაწილია. თუმცა, სტატისტიკური მონაცემების საფუძველზე ვლინდება, რომ მოზარდთა გარკვეული ნაწილი, საერთოდ არ ახორციელებს ანტისოციალურ ქცევას. რადგან კვლევები, ძირითადად, დევიაციის ახსნაზეა ორიენტირებული, ნაკლებად არის შესწავლილი, რა განაპირობებს დევიაციის, როგორც, ერთი შეხედვით, მოზარდობის ასაკისთვის ადაპტური ქცევის, არარსებობას მოზარდებში. მოფიტი ამ შეკითხვაზე პასუხის გაცემას ცდილობს ისევ მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტობის თეორიის საფუძველზე. თუ მოზარდთა დელიკვენტობის მიზეზი ზრდასრულთათვის დამახასიათებელი პრივილეგიების მოპოვების მოტივაციით და ანტისოციალური როლური მოდელებით არის განპირობებული, მაშინ უნდა

ვივარაუდოთ, რომ მოზარდები, რომლებიც არ სჩადიან დელიკვენტურ ქცევას, არ განიცდიან როლურ ვაკუუმს (მათ შემთხვევაში განსვლა ბიოლოგიურ და სოციალურ მომწიფებულობას შორის ხანმოკლეა და სწრაფად იღებენ ზრდასრულის სოციალურ როლს ან გვიან მწიფდებიან ბიოლოგიურად) ან არ ჰყავთ ანტისოციალური ქცევის როლური მოდელები.

როლური ვაკუუმის, როგორც ერთ-ერთი შემაკავებელი ფაქტორის როლი, ემპირიულადაც დასტურდება. Caspi-ისა და Moffitt-ის (1991) კვლევაში გამოვლინდა, რომ მოზარდი გოგონები, რომელთა სქესობრივი მომწიფება 15 წლის ასაკში დაიწყო, არ ავლენდნენ დელიკვენტურ ქცევას. ზოგადად, ისინი, უმრავლესობასთან შედარებით, ნაკლები ქცევითი პრობლემებით გამოირჩეოდნენ. მეორე მხრივ, როლური ვაკუუმის არარსებობას განაპირობებს ადრეული სოციალური მომწიფება, რასაც ზოგიერთი კულტურა ან სუბკულტურა უწყობს ხელს. ზოგიერთ კულტურაში, მოზარდებს აქტიურად რთავენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, აქვთ მუშაობის საშუალება, შესაბამისი პასუხისმგებლობებითა და უფლებებით, ისინი მონაწილეობას იღებენ გადაწყვეტილებების მიღებაშიც, რაც ზრდასრულთა პრივილეგიების, დამოუკიდებლობისა და ავტონომიის გაზიარებას ნიშნავს (Anderson, 1990).

ზოგიერთ არადელიკვენტ მოზარდს, შეიძლება, არ ჰქონდეს სტრუქტურული ხელმისაწვდომობა ანტისოციალური ქცევის მოდელებთან. მოზარდთა დელიკვენტობის სტატისტიკა, ზოგადად, უფრო დაბალია სასოფლო ტიპის დასახლებებში, ურბანულთან შედარებით. ურბანულ დასახლებაში მცხოვრებ მოზარდებს აქვთ მეტი ხელმისაწვდომობა სხვადასხვა ტიპის თანატოლებთან ურთიერთობის, ვიდრე სასოფლო დასახლებებში მცხოვრებ ბავშვებს.

მოზარდებს, შეიძლება, არ ჰქონდეთ ანტისოციალური ქცევის მიმიკრიისთვის საჭირო სოციალური უნარები და პიროვნული მახასიათებლები. ზოგიერთი ასეთი მახასიათებლის არქონის გამო, ბავშვები ვერ იქცევენ თანატოლების ყურადღებას ან/და არ იციან/არ შეუძლიათ თავად იყვნენ ურთიერთობის წამოწყების ინიციატორები. Shelder-მა და Block-მა (1990) იკვლიეს ასეთი პიროვნული მახასიათებლების გავლენა, ნარკოტიკების მოხმარებაზე. კვლევა ჩატარდა ისეთი სოციალური წევრების შორის, რომელშიც ნარკოტიკებზე ხელმისაწვდომობა და მისი გავრცელების დონეც, საკმაოდ მაღალი იყო. მკვლევრებმა ერთმანეთს შეადარეს სამი ჯგუფის (1. მოზარდები, რომლებიც არ მოიხმარდნენ ნარკოტიკებს, 2. მოზარდები, რომლებიც იშვიათად მოიხმარდნენ ნარკოტიკებს და 3. მოზარდები, რომლებიც ხშირად მოიხმარდნენ ნარკოტიკებს) წარმომადგენელ მოზარდთა პერსონალური

ინტერაქციის სტილი. როგორც მოსალოდნელი იყო, ნარკოტიკების ინტენსიურად მომხმარებელები იყვნენ რთული მოზარდები, პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის გამოცდილებით და საზოგადოებისგან გაუცხოებულნი. რაც ყველაზე საინტერესოა, მოზარდებს, რომლებიც საერთოდ არ მოიხმარდნენ ნარკოტიკებს, ასევე, ახასიათებდათ გარკვეული პრობლემები ქცევასა და ემოციური განვითარების სფეროში. ისინი იყვნენ „შედარებით დამაბული, ზედმეტად თვითმაკონტროლებელი და ემოციურ ექსპრესიაში შეზღუდული მოზარდები. უფრო ხშირად, იყვნენ იზოლირებულნი და არ გამოირჩეოდნენ კარგი სოციალური უნარებით“. ადაპტაციის ყველაზე კარგ მაჩვენებლებს კი ავლენდნენ მოზარდები, რომლებიც იშვიათად, მაგრამ მაინც სინჯავდნენ ნარკოტიკს. ამ კვლევის შედეგების შესაბამისად, Farrington-ის (1990) კვლევაშიც გამოვლინდა, რომ ბიჭები, რომლებიც ცხოვრობდნენ კრიმინოგენურ თემში და არასდროს ერთვებოდნენ მსგავს აქტივობებში, ხასიათდებოდნენ მაღალი ნევროტულობით, შფოთვით, არ გამოირჩეოდნენ სხვების მიმართ სითბოსა და უკუკავშირის გაზიარებით, არ გამოხატავდნენ მიმღებლობას ახალი გამოცდილების მიმართ, არ იყვნენ აქტიურები და ჰყავდათ მეგობართა ძალიან ვიწრო წრე, ზოგიერთ შემთხვევაში კი, საერთოდ არ ჰყავდათ მეგობრები.

შეჯამებისთვის, მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტობის თეორიის მიხედვით, მოზარდების გარკვეული ნაწილი არ ახორციელებს დელიკვენტურ ქცევას, რადგან: 1. დროში გადავადებულია სქესობრივი მომწიფება, 2. ადრეული პერიოდიდანვე აქვთ ხელმისაწვდომობა ზრდასრულისთვის შესაფერის სოციალურ როლებთან, 3. ცხოვრობენ გარემოში, რომელიც ზღუდავს ხელმისაწვდომობას ანტისოციალური ქცევის როლურ მოდელებთან, 4. აქვთ პიროვნული მახასიათებლები, რომელთა გავლენითაც ვერ ერთვებიან თანატოლებთან აქტიურ ინტერაქციაში, 5. ახასიათებთ ჩამოთვლილი ყველა ფაქტორი. ყველაზე მწვანელოვანია იმის კვლევა, არის თუ არა დელიკვენტობის განუხორციელებლობა მოზარდობის ასაკში კარგი სოციალური ადაპტაციის აუცილებელი მანიშნებელი.

2.4. კრიმინალური აქტივობის შეწყვეტა: მოზარდობის ასაკის დელიკვენტობისთვის დამახასიათებელი ცვალებადი განმამტკიცებელი გარემოებები.

დელიკვენტობის შეწყვეტის საკითხი ნაკლებად არის შესწავლილი, ვინაიდან ძირითადი აქცენტი მის წარმომშობ მექანიზმებზე კეთდება. მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტობის შეწყვეტის მიზეზად მოფიტი მოზარდების ჯანსაღი ადაპტაციის უნარზე მიუთითებს და აღნიშნავს, რომ არაპერსისტენტული დელიკვენტები გარემოს შეცვლილ გამოწვევებზე სათანადოდ რეაგირებენ.

მოტივაციის და გარემო პირობების შეცვლა. ქრონოლოგიური ასაკის მატებასთან ერთად, ზრდასრულთა როლისთვის შესაბამისი უფლებები და პასუხისმგებლობები მეტად ლეგიტიმური და ხელშესახები ხდება. მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტები, რაც უფრო გამოდიან როლური ვაკუუმიდან, მით უფრო მეტად კარგავენ დელიკვენტური ქცევის განხორციელების მოტივაციას. ასაკის მატებასთან ერთად, მოზარდთა წარმოდგენით, დელიკვენტური ქცევის შედეგები, გამტკიცებაზე მეტად, დასჯასთან ასოცირდება. სამართალდარღვევის ისტორია მათ დასაქმების საშუალებას ზღუდავს, ნასვამ მდგომარეობაში მართვა ან საზოგადოებრივი წესრიგის დარღვევა ფულად ჯარიმას გულისხმობს და ა.შ. მოზარდები აცნობიერებენ, რომ უკვე ბევრი რამ აქვთ დასაკარგი.

ემპირიული მონაცემები ადასტურებს, რომ მოწიფულობის ასაკის მოახლოებასთან ერთად, მოზარდები იწყებენ ანტისოციალური და კონვენცინალური ქცევის შედეგად მიღებული სარგებლის ურთიერთშედარებას. ისინი აცნობიერებენ იმ საფასურს, რაც ანტისოციალურ ქცევას მოაქვს. ამ ფენომენს „ჩართულობის საფასურს“ უწოდებენ და მას მნიშვნელოვანი დატვირთვა აქვს დელიკვენტობის შეწყვეტისათვის (Piliavin, Thornton, Gartner & Matsueda, 1986).

შეცვლის არჩევანი. ანტისოციალური ქცევის მოტივების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მოზარდთა დელიკვენტობა მნიშვნელოვნად მცირდება სკოლის დასრულების, ჯარში წასვლის, დაოჯახების, საცხოვრებელი ადგილის შეცვლის, დასაქმების და სხვა სოციალური პასუხისმგებლობების დაკისრების შედეგად (Sampson & Laub, 1990). ეს შედეგები იმ დაშვების სასარგებლოდ მეტყველებს, რაზეც ზემოთ ვისაუბრეთ. თუმცა მაინც დასაზუსტებელი რჩება საკითხი: რატომ ახდენს სოციალური მომწიფებულობის დადგომა გავლენას მოზარდობის ასაკით შეზღუდულ დელიკვენტებზე და არა პერსისტენტულ დელიკვენტებზე? ამ კითხვას ორი პოზიციიდან შეიძლება ვუპასუხოთ: განსხვავებით პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევის მქონე თანატოლებისაგან, მოზარდობის ასაკით შეზღუდული დელიკვენტებზე გავლენას არ ახდენს 1.. კუმულატიური უწყვეტობის და 2.. მიმდინარე უწყვეტობის ეფექტი.

პირველ რიგში, დელიკვენტური ქცევის ხანმოკლე გამოცდილება ვერ აყალიბებს ე.წ. კუმულატიური უწყვეტობის ეფექტს და თოვლის გუნდის პრინციპს. ვიდრე დელიკვენტურ ქცევაში ჩაერთვებიან, მოზარდობის ასაკით შეზღუდულ დელიკვენტებს აქვთ განვლილი წლები, რომელიც გამოიყენეს პროსოციალური და აკადემიური უნარების განსავითარებლად. ეს უნარები მათ მეტ საშუალებას/არჩევანს

ამლევთ, დელიკვენტობის ეპიზოდის შემდეგ, ცხოვრების სათანადოდ გაგრძელებისათვის(სამსახურის პოვნის, განათლების მიღების, დაოჯახების).

დევიაციის ალტერნატივების ხელმისაწვდომობა განსაზღვრავს იმას, თუ რატომ არის ზოგიერთ შემთხვევაში დელიკვენტობა უწყვეტი, ზოგიერთ შემთხვევაში კი - არა. დაგროვების/კუმულატიური ეფექტიც გაცილებით ნაკლებია და ვერ იქცევა ისეთ გრძელვადიან „ხაფანგებად“, როგორც პერსისტენტული დელიკვენტობის შემთხვევაში. ნარკოტიკების მოხმარება, პატიმრობა, შეწყვეტილი განათლება, ადრეული ფეხმძიმობა ის „ხაფანგებია“, რომლებიც დამატებით ძალისხმევას ითხოვს თავის დასახსნელად. ამდენად, თეორია პროგნოზირებს, რომ დევიაციის შეწყვეტის ასაკში განსხვავებას განაპირობებს კუმულატიური ეფექტი და ის „ხაფანგები“, რომელშიც მოზარდი ეხვევა ანტისოციალური ქცევის განხორციელების პროცესში.

გარდა ამისა, კოგნიტური დეფიციტი, რთული ტემპერამენტი თუ ქცევითი დარღვევები, არ თამაშობს შემაფერხებელ როლს მოზარდობით შეზღუდული დელიკვენტობის შემთხვევაში. ამის შედეგად, ამ მოზარდებს არ აქვთ, არც მიმდინარე უწყვეტობის ნეგატიურ ეფექტთან შეხება. ზოგადად, მოზარდობის ასაკის დელიკვენტებს აქვთ ადეკვატური სოციალური უნარები, მათი აკადემიური მიღწევის დონე საშუალო ან უფრო მაღალია, მათი მენტალური ჯანმრთელობა და ინტელექტუალური განვითარების დონე ნორმის ფარგლებშია. მათ ჯერ კიდევ აქვთ სათანადო სოციალური უნარები ჯანსაღი ინტერაქციის ინიცირების და შენარჩუნებისთვის.

ამდენად, პერსისტენტული ანტისოციალური ქცევისა და ეპიზოდური ანტისოციალური ქცევის მქონე მოზარდების ცხოვრება განსხვავებული კურსით ვითარდება. ამის მიზეზი ცხოვრების ისტორია და პიროვნული მახასიათებლებია. ეპიზოდური ანტისოციალური ქცევის მქონე მოზარდებს აქვთ უფრო მეტი არჩევანი, რომ ეძებონ და წარმართონ საკუთარი ცხოვრება განსხვავებული გზით.

გამოყენებული ლიტერატურა

Bartol & Bartol, Developmental Theories of Crime, 2008 (pp 148-155);

Moffitt T.E. Adolescence Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy, 1993;

Siegel, Welsh, Juvenile Delinquency – The Core, 2014 (pp 127-150).